

LECH JANICKI
Poznań

PROBLEMY PRAWNE STOSUNKÓW MIĘDZY POLSKĄ A NRD I RFN W ŚWIETLE BADAŃ PROWADZONYCH W OBU PAŃSTWACH NIEMIECKICH

I

Problematyka prawnych aspektów stosunków między Polską a NRD oraz między Polską a RFN była — jako przedmiot badań naukowych — najogólniej biorąc wypadkową podstawowego stanowiska obu tych państw w odniesieniu do terytorialno-politycznych następstw klęski i upadku Rzeszy Niemieckiej, tzn. do konsekwencji rozpętanej i prowadzonej przez Rzeszę hitlerowską w sposób ludobójczy, a następnie przegranej II wojny światowej.

II

Niemiecka Republika Demokratyczna uporała się już u zarania jej bytu z tendencjami neorewizjonistycznymi. Jak wiadomo, problem akceptacji terytorialno-politycznych skutków wojny dojrzał w łonie Komunistycznej Partii Niemiec (KPD), a następnie Niemieckiej Socjalistycznej Partii Jedności (SED) stopniowo. Nie od razu zdołano się tu uporać z faktem utraty przez Niemcy obszarów na wschód od Odry i Nisy Łużyckiej i postulowano w pierwszych latach powojennych pewne mniej lub dalej idące korektury nowej granicy na korzyść Niemiec¹. Nie można wykluczyć, że grały tu rolę także względy na nastroje społeczeństwa niemieckiego, indoktrynowanego przez całe dziesięciolecia w duchu militarystyczno-ekspansjonistycznym i wielkomocarstwowym, a następnie zatruwanego jadem ideologii hitlerowskiej. Nawet część tych kręgów Niemców, które generalnie lub częściowo nie akceptowały hitleryzmu, jego założeń ustrojowych i politycznych, z reguły w jednym punkcie nie miała specjalnych obiekcji, a mianowicie w odniesieniu do je-

¹ Można tu wskazać np. na niektóre wypowiedzi Wilhelma Piecka z lat 1946 - 1947. Wskazuje na nie m. in. J. Pajewski, *Analogie rewizjonizmu politycznego*. W: J. Pajewski, W. Głowacki, *Analogie rewizjonizmu niemieckiego*. Poznań 1947, s. 93, a także A. Grosser, *Deutschlandbilanz. Geschichte Deutschlands seit 1945*. München 1972, s. 392.

go polityki ostatecznego rozwiązania „problemu polskiego” w sposób zgodny z imperialistyczno-ekspansjonistyczną niemiecką racją stanu. Nie znaczy to, by popierała równocześnie ludobójcze metody realizacji tego zamierzenia.

Stąd też na uwagę zasługują działania podejmowane w łonie niektórych niemieckich sił politycznych radzieckiej strefy okupacyjnej, — zwłaszcza KPD i SED — mające wyjaśnić społeczeństwu niemieckiemu konieczność pogodzenia się z rezultatami terytorialnymi przegranej wojny i zrozumienia tego, że narody, które były w przeszłości obiektem niemieckiego „parcia na Wschód”, mają niezaprzeczalne prawo zapewnienia sobie bezpiecznych granic. W wypowiedziach czołowych przedstawicieli niemieckiego życia politycznego strefy radzieckiej podkreślano, zwłaszcza w latach 1948-1949, konieczność uznania granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej². Znacznie wcześniej, bo już w 1945 r., stwierdzono, że w ocenie antyfaszystów niemieckich tradycyjna nienawiść do Polski i Polaków, jaką od wieków wzniewała reakcja pruska, stanowiła swoiste preludium późniejszej nienawiści rasowej i ideologii rabunku, która okryła naród niemiecki największą hańbą w oczach świata. Podkreślono, że obowiązkiem komunistów niemieckich jest położyć — przynajmniej we własnych szeregach — kres wszelkim tendencjom i przejawom nienawiści do narodu polskiego. Zwrócono uwagę również na bezpodstawność tezy, jakoby Niemcy nie mieli warunków życia na nowym, zmniejszonym terytorium³, tezy — dodajmy — podnoszonej w owym czasie w piśmiennictwie trzech zachodnich stref okupacyjnych w Niemczech.

Przedstawione wyżej stanowisko prowadziło w prostej linii do pełnej akceptacji przez SED Umowy Poczdamskiej, a następnie do uznania jej wiążącego charakteru przez Niemiecką Republikę Demokratyczną i w konsekwencji do pierwszego układu międzynarodowego, jakim dla NRD był układ zawarty z Polską w Zgorzelcu 6 lipca 1950 r., uznający polską zachodnią granicę państwową na Odrze i Nysie Łużyckiej definitywnie za granicę między Polską a Niemcami.

Układ ten spotkał się — jak wiadomo — ze zdecydowanie negatywną reakcją wszystkich tych sił politycznych w Republice Federalnej Niemiec, które stanęły od samego początku na gruncie negacji ustaleń terytorialnych Umowy Poczdamskiej. Został on przez czynniki oficjal-

² Wypowiedzi W. Ulbrichta w Warszawie w październiku 1948 r. i W. Piecka na I konferencji SED 25 stycznia 1949 r. Zob. W. Ulbricht, *Zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung*. Bd. III, Berlin 1953, ss. 358 oraz 367 i nast., a także *Protokoll der Ersten Parteikonferenz der SED*, Berlin 1949, s. 93 i nast.

³ Referat W. Ulbrichta, wygłoszony 25 czerwca 1949 r. w Berlinie. Zob. W. Ulbricht, *Zur Geschichte...*, *op. cit.*, Bd. II, s. 431.

ne RFN (np. przez *Bundestag*) odczytany jako akt zdziałany w imieniu całych Niemiec. Uznano go w sposób niewybredny za zbrodnię wobec Niemiec (*Verbrechen an Deutschland*), przy czym odmówiono „wszystkim tym, którzy za tę zbrodnię ponoszą odpowiedzialność” (a więc władzom NRD — przyp. L. J.) prawa przemawiania w imieniu „narodu niemieckiego”⁴.

Przeciwko takiemu stawianiu sprawy, czyli przeciwko rewizjonizmowi zachodniemieckiemu, wystąpili przedstawiciele nauki w NRD. Byli to wszakże autorzy, którzy zajmowali się głównie historycznym i politycznym (politologicznym) uzasadnieniem granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej oraz demaskowaniem źródeł i celów rewizjonizmu terytorialnego w RFN. Wymienić tu należy prace (artykuły) Paula Wandela oraz Felixa-Heinricha Gentzena, zamieszczone w czasopiśmie teoretyczno-politycznym *SED „Einheit”* oraz opublikowane po części także w tłumaczeniu polskim w „Państwie i Prawie” i w „Nowych Drogach”⁵. Wspomniany Paul Wandel przedstawił swe poglądy także później w szerszej monografii o genezie granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej⁶. Wymienić tu trzeba poza tym znaną obszerną publikację pt. *Polen, Deutschland und die Oder-Neisse-Grenze*, wydaną pod redakcją Rudi Goguela przez Niemiecki Instytut Historii Współczesnej NRD wspólnie z Komisją Historyków Polski i NRD w 1959 r.⁷ Był to obszerny, odpowiednio skomentowany zbiór tak dokumentów z najnowszej historii stosunków polsko-niemieckich i z okresu II wojny światowej, jak i podstawowych aktów prawnych i enuncjacji politycznych, dotyczących obecnej zachodniej granicy państwowej Polski, połączony z szerokim wyborem wypowiedzi publicystycznych i poglądów nauki. Zaprezentowano w nim z jednej strony rewizjonistyczne stanowisko doktryny i praktyki politycznej w RFN, a z drugiej — argumentację demaskującą te tendencje i uzasadniającą historycznie, politycznie i prawnie terytorialny powojenny *status quo*. Przytoczenie w tej publikacji w szerokim zakresie tek-

⁴ Verhandlungen des Deutschen Bundestages I Wahlp. Stenogr. Berichte, Band 5, 85. Sitzung, s. 3187 i nast.

⁵ P. Wandel, *U podstaw granicy Odra — Nysa*. „Państwo i Prawo” 1950, 3. („Einheit” 1950, 1), F. H. Gentzen, *Polskie Ziemie Zachodnie — historyczne ziemie polskie*. „Nowe Drogi” 1952, 7. („Einheit” 1952, 4) oraz tegoż: *Die „Ostforschung” westdeutscher Historiker — eine Hetze gegen die Sowjetunion und Volkspolen*. „Einheit” 1955, 12.

⁶ P. Wandel, *Wie es zur Oder-Neisse-Grenze kam*. Berlin 1955.

⁷ *Polen, Deutschland und die Oder-Neisse-Grenze*. Herausgegeben vom Deutschen Institut für Zeitgeschichte in Verbindung mit der Deutsch-Polnischen Historiker-Kommission unter der verantwortlichen Redaktion von Rudi Goguel, Berlin 1959.

stów źródeł polskich pozwoliło czytelnikowi niemieckiemu zapoznać się ze stanowiskiem i tezami polskiej racji stanu.

Należy zaznaczyć, że w latach pięćdziesiątych — jak i zresztą później — nie było w piśmiennictwie naukowym NRD zbyt wiele pozycji ściśle prawniczych związanych z granicą na Odrze i Nysie Łużyckiej i polemizujących z rewizjonizmem zachodniemieckim. Na czoło wybija się właściwie jedna podstawowa pozycja, a mianowicie wydana w 1955 r. monografia Rolanda Meistera pt. *Das Völkerrecht garantiert die Friedensgrenze an der Oder und Neisse*⁸, mająca wszakże charakter pracy raczej popularnonaukowej. Autor przedstawił w niej międzynarodowoprawne podstawy polskiej zachodniej granicy państwowej na Odrze i Nysie Łużyckiej, a także jej uwarunkowania historyczne (strategiczne) i polityczne (przeciwstawił się skądinąd lansowanej w państwach zachodnich teorii tzw. rekompensaty zakładającej, że granica ta powstała przede wszystkim w wyniku przyjęcia linii Curzona jako granicy polsko-radzieckiej)⁹.

Nie ulega najmniejszej wątpliwości, że uznanie granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej stanowiło, bo stanowić musiało, punkt wyjścia procesu normalizacji stosunków z obydwoma państwami niemieckimi, które powstały jako sukcesorzy Rzeszy Niemieckiej. Stosunek do tej granicy, wyciągnięcie przez te państwa wszystkich politycznych i prawnych konsekwencji z faktu jej uznania, stało się z punktu widzenia polskiej racji stanu głównym probierzem tych stosunków. Jest to powodem niezmiernie dużego zainteresowania nauki polskiej, a w tym także nauk prawnych, tą problematyką.

Niemiecka Republika Demokratyczna wyciągnęła wspomniane co dopiero konsekwencje. Jej system prawny nie sprzeciwia się opartym na Umowie Poczdamskiej ustaleniom układu zgorzeleckiego, nie godzi w integralność terytorialną Polski, nie kwestionuje ani legislacyjnie, ani judykacyjnie (bezpośrednio lub pośrednio) jej stanu posiadania w uznanych powojennych granicach. Dotyczy to także prawa o obywatelstwie państwowym NRD, które od samego początku — w przeciwieństwie do instytucji obywatelstwa w RFN — nie bazowało i nie bazuje na kryterium terytorialno-personalnym, wykraczającym poza granice państwa NRD.

To też w dużej mierze sprawiało, że nauka prawa NRD nie zajmowała się szerzej problematyką uznanej definitywnie i w praktyce politycznej tego państwa w pełni respektowanej granicy z Polską. Nie zna-

⁸ Leipzig, Jena 1955.

⁹ Tamże, ss. 34 - 39.

czy to oczywiście, by w miarę potrzeby nie powracała później do tego tematu. Wymienić tu można związany z kwestią granicy na Odrze i Nysie artykuł Waltera Poeggela w miesięczniku „Staat und Recht” z 1964 r., polemizujący z rewizjonistycznymi tezami jednego z przedstawicieli Ministerstwa Spraw Zagranicznych RFN z 1962 r., usiłującego podważyć tę granicę z międzynarodowoprawnego punktu widzenia¹⁰. Na uwagę zasługuje także artykuł Gerarda Reintanza z 1968 r. o granicach państwowych NRD¹¹ oraz wcześniejsza o rok monografia Herberta Krögera o granicach niemieckich w aspekcie bezpieczeństwa europejskiego¹². Nie sposób pominąć w tym kontekście także monografię G. Kegela i artykułu G. Kretzschera o znaczeniu Umowy Poczdamskiej dla ładu pokojowego w Europie po II wojnie światowej¹³.

Piśmiennictwo prawnicze w NRD skupiało wszakże szerszą uwagę na innych wyznacznikach polityki zagranicznej tego państwa, wyznacznikach uważanych w jej rozumieniu za dotyczące kwestii nadal otwartych. Takim wyznacznikiem było w pierwszym okresie istnienia NRD dążenie do uchylecia podziału politycznego Niemiec popoczdamskich, spowodowanego (zapoczątkowanego) decyzją o utworzeniu Republiki Federalnej Niemiec na obszarze trzech zachodnich stref okupacyjnych. Chodziło o przywrócenie jedności (oczywiście w granicach poczdamskich) najpierw na kanwie antyfaszystowsko-demokratycznej, a następnie (po roku 1952) socjalistycznej¹⁴. Warunkiem realizacji tego założenia było wszakże, zwłaszcza po 1952 r., uznanie przez RFN odrębnego bytu państwowego NRD pod względem międzynarodowoprawnym, porzucenie przez RFN tezy o rzekomym dalszym istnieniu Rzeszy (państwa ogólnoniemieckiego) i w konsekwencji — uchYLENIE godzących w odrębny byt państwowy NRD ogólnoniemieckich odniesień, czy też założeń systemu prawnego RFN.

¹⁰ W. Poeggel, *Deutschland Grenzen — Die Aussage des Völkerrechts*. Bemerkungen zu den Auslassungen des Bonner Ministerialdirigenten Prof. Dr. H. Meyer-Lindenburg über die Oder-Neisse-Grenze. „Staat und Recht” 1964, 1, s. 21 i nast. (Chodzi tu o opracowanie, które H. Meyer-Lindenburg opublikował w „Die politische Meinung” 1962, 79, nr s. 29 i nast.).

¹¹ G. Reintanz, *Die Staatsgrenzen der Deutschen Demokratischen Republik*. „Staat, Recht, Wirtschaft” 1968, s. 33 i nast.

¹² H. Kröger, *Deutsche Grenzen und europäische Sicherheit*. Berlin 1967.

¹³ G. Kegel, *Ein Vierteljahrhundert danach — Das Potsdamer Abkommen und was aus ihm geworden ist*. Berlin 1970, G. Kretzschner, *Der Grundstein einer europäischen Friedensordnung. Zur aktuellen Bedeutung der Potsdamer Beschlüsse*. „Neues Deutschland” z 14 I 1970.

¹⁴ Dążenia pierwszego etapu obrazuje m. in. publikacja dokumentalna Urzędu Informacji NRD pt. *Die Deutsche Demokratische Republik im Kampf um die Einheit Deutschlands*. Herausgegeben vom Amt für Information der D.D.R. Berlin (1951).

Przeciwstawiano się lansowaniu w RFN polityki opartej na tzw. postulacie ponownego zjednoczenia Niemiec (*Wiedervereinigungsgebot*), rozumianym jako wchłonięcie NRD przez RFN. Później (po roku 1972) doszła do tego w NRD tzw. polityka odgraniczania (*Abgrenzungspolitik*), spowodowana m. in. wylansowaną w RFN po układzie zasadniczym teoria tzw. stosunków specjalnych między państwami jednej nacji (narodu).

Na tym tle podejmowano w NRD stopniowo tematykę demaskowania tego, co określano tam już w latach sześćdziesiątych jako agresję prawniczą (*juristische Aggression*) RFN, wymierzoną nie tylko przeciwko odrębnemu bytowi NRD, lecz także przeciwko terytorialnemu stanowi posiadania Polski i ZSRR, wynikającemu z Umowy Poczdamskiej. Kwestia ta znajdowała wyraz przede wszystkim w enuncjacjach oficjalnych¹⁵, mających po części charakter materiałów przeznaczonych do użytku wewnętrznego¹⁶. Wszelako również nauka prawa NRD podejmowała tę tematykę, aczkolwiek czyniła to w sposób raczej sporadyczny i fragmentaryczny. Na uwagę zasługują tu artykuły Gerharda Riegego z uniwersytetu w Jenie na temat obywatelstwa państwowego NRD i rewizjonistycznych założeń tzw. niemieckiej przynależności państwowej w RFN jako instytucji rewizjonistycznej sprzecznej także z układem z Polską z 7 grudnia 1970 r. i rzutującej tym samym negatywnie na proces normalizacji stosunków między PRL i RFN¹⁷. Tenże autor dał tej ocenie wyraz także na konferencji naukowej Międzynarodowego Zrzeszenia Prawników Demokratów w Brukseli w maju 1979 r. dotyczącej prawa o obywatelstwie w RFN.

Wspomnieć przy tej okazji należy o opublikowanych przez współpracujący z Instytutem Zachodnim Instytut Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu Karola Marksa w Lipsku materiałach ze zorganizowanej wspólnie z IZ konferencji naukowej, jaka odbyła się w październiku 1972 r. w Torgau i dotyczyła m. in. problematyki prawnej stosunków polsko-zachodniemieckich na kanwie układu z 1970 r.¹⁸ Materiały te zostały po części opublikowane także w Polsce, tj. w „Przeglądzie Zachodnim”¹⁹.

¹⁵ Zob. np. „Neues Deutschland” 1968, 268 i 1970, 10.

¹⁶ Zob. np. *Juristische Aggression*. Eine Dokumentation über völkerrechtswidrige Angriffe auf die Souveränität der Deutschen Demokratischen Republik in Gesetzgebung und Rechtspraxis der BRD — eklatante Verletzung der Schlussakte von Helsinki und des Grundlagenvertrages zwischen der DDR und der BRD (Arbeitsmaterial).

¹⁷ G. Riege w: „Staat u. Recht” 1964, 1 i 1967, 5 „Neue Justiz” 1978, 3 i 1979, 2.

¹⁸ Zob. „Wissenschaftliche Zeitschrift”. Gesellschafts- und Sprachwissenschaftliche Reihe. Karl-Marx-Universität, Leipzig 1973, 3 - 4.

¹⁹ Nr 2/1973. Chodzi zwłaszcza o referat L. Janickiego o reperkusjach układu z Polską w systemie prawnym RFN.

Inną godną uwagi wspólną publikacją, dotyczącą z kolei stosunków PRL—NRD jest książka pt. *PRL—NRD. Sojusz i współpraca (DDR—VRP. Bündnis und Zusammenarbeit)*, wydana w 1974 r. w 30-lecie PRL i 25-lecie NRD przez Polski Instytut Spraw Międzynarodowych w Warszawie i *Staatsverlag der DDR w Berlinie*. Ma ona charakter politologiczny, zawiera wszakże również ocenę stosunków traktatowych (prawnych) między Polską i NRD.

Trzeba wreszcie wspomnieć o wielu innych publikacjach politologicznych, a tych jest stosunkowo dużo, które dotyczą generalnego problemu odprężenia i pokoju w Europie. Podkreśla się w nich bowiem współdziałanie państw wspólnoty socjalistycznej w tym zakresie, rolę multilateralnych rozwiązań traktatowych w ramach tego bloku, a w tym umów dwustronnych między NRD i PRL, a także znajdujących wzajemne lub szersze poparcie inicjatyw politycznych i prawnych obu tych państw w Europie i na forum Organizacji Narodów Zjednoczonych. Chodzi tu o takie prace, jak Stefana Doernberga *Europäische Sicherheit und internationale Entspannung*²⁰ oraz wydaną pod redakcją tegoż autora wraz z Peterem Kleinem książkę *Friedliche Koexistenz in Europa. Entwicklungstendenzen der Auseinandersetzung zwischen Sozialismus und Imperialismus*²¹. Wymienić tu można także pozycję *Aussenpolitik der DDR für Sozialismus und Frieden* z 1974 r. oraz artykuł H. Heitzera o roli Układu Warszawskiego w walce o pokój i bezpieczeństwo zbiorowe w Europie²², czy wreszcie popularnonaukową broszurę jednego ze specjalistów prawa międzynarodowego w NRD Petera Alfonsa Steinigera *Konfrontation mit dem Frieden*, w której autor nawiązuje także do Umowy Poczdamskiej i do układu zgorzeleckiego²³.

III

W odróżnieniu od NRD piśmiennictwo prawnicze RFN od samego początku jej istnienia poświęcało wiele uwagi kwestiom związanym ze stosunkami z Polską, a zwłaszcza ich podstawowemu kryterium, jakim było i pozostaje stanowisko RFN wobec terytorialnych międzynarodowoprawnych następstw klęski Rzeszy w II wojnie światowej.

²⁰ Berlin 1973.

²¹ Berlin 1977.

²² H. Heitzer, *Der Warschauer Vertrag und der Kampf um Frieden und Kollektive Sicherheit in Europa*. „Deutsche Aussenpolitik” 1976, 2.

²³ P. A. Stienniger, *Konfrontation mit dem Frieden*. 12 Fragen zur europäischen Friedenspolitik in den 70-er Jahren Hrsg. Friedensrat der DDR (Berlin) 1970.

Stosunek ten był z kolei — jak wiadomo — przynajmniej do 1970 r. zdecydowanie negatywny. Oficjalne czynniki polityczne uznały Umowę Poczdamską za nie wiążącą Republiki Federalnej Niemiec *res inter alios acta*, co nie przeszkadzało im powoływać się na tę samą Umowę, gdy chodziło i w gruncie rzeczy chodzi częstokroć nadal o tezę, że odesłała ona „ostateczne ustalenie” (*endgültige Festlegung*) polskiej zachodniej granicy państwowej do rzekomego traktatu pokoju, jak zwykle się tam z reguły odczytywać zawarte w Umowie ogólne pojęcie „regulacji pokojowej” (*peace settlement*), w ramach której miała zresztą nastąpić jedynie delimitacja, oznaczająca szczegółowe traktatowe opisanie przebiegu tej granicy w terenie, dokonana później (wraz z jej demarkacją) przez Polskę i NRD w sposób ewidentnie pokojowy po układzie zgorzeleckim. Nie tu miejsce na szerszą analizę tego problemu, w polskim piśmiennictwie naukowym zresztą wielokrotnie i wyczerpująco przeprowadzoną.

Tezy te i oparte na nich zasadnicze założenie dalszego bytu Rzeszy Niemieckiej według stanu z 31 grudnia 1937 r. stanowiły swoisty kanon całej (z nielicznymi wyjątkami) zachodnioniemieckiej literatury prawniczej w pierwszym 20-leciu istnienia Republiki Federalnej. W literaturze tej powoływano się zarazem z reguły na deklarację czterech mocarstw z 5 czerwca 1945 r., w której przejęły one najwyższą władzę w Niemczech — jak określiły — w granicach z 1937 r., zaznaczając wszakże równocześnie, że ostateczne ustalenie tych granic nastąpi później. To zaś nastąpiło w Umowie Poczdamskiej. Tego uzupełnienia wszakże autorzy zachodnioniemieccy już nie dostrzegali lub dostrzec nie chcieli. Pomijali również z reguły zwrot Umowy, mówiący o „byłych obszarach niemieckich” (*former German territories*), nie podporządkowanych Sojuszniczej Radzie Kontroli Niemiec, od których zostały tym samym oddzielone i przekazane w administrację, czyli we władanie państwa polskiego (lub — jeśli chodzi o północną część byłych Prus Wschodnich — Związku Radzieckiego). W sposób mało poważny ustosunkował się do tej — dla kręgów rewizjonistycznych w RFN niewątpliwie trudnej — kwestii jeden ze zdecydowanie rewizjonistycznych autorów tego okresu Herbert Kraus zakładając, że zwrot o „byłych niemieckich terytoriach” trafił do tekstu Umowy Poczdamskiej w sposób niezamierzony przez jej sygnatariuszy, tj. skutek pomyłki w protokołowaniu, niezauważonej jakoby przez korektę²⁴.

Nie sposób wymienić tu wszystkich prac, które w ten lub podobny

²⁴ H. Kraus, *Der völkerrechtliche Status der deutschen Ostgebiete innerhalb der Reichsgrenzen nach dem Stande vom 31. Dezember 1937*. Verlag Otto Schwartz u. Co, Göttingen 1964, s. 28.

sposób jednoznacznie kwestionowały lub odrzucały poczdamskie decyzje terytorialne. Obok innej jeszcze pracy cytowanego już Herberta Krausa o „linii Odry i Nysy”²⁵ wskazać tu można tytułem przykładu na podobną monografię Herberta Lilgego²⁶, czy też artykuł Jensa Hackera o Umowie Poczdamskiej²⁷, a ponadto na książkę Herberta Marziana o politycznym realizmie na tle kwestii Odry i Nysy. Autor tej pracy — na przekór jej tytułowi — podkreślał otwarty jakoby charakter problemu, wychodząc z założenia, że obszary na wschód od Odry i Nysy, bezprawnie przez Polskę z pogwałceniem zasady samostanowienia anektowane, są nadal częścią „niemieckiego terytorium państwowego” (*deutsches Staatsgebiet*)²⁸. Podobne stanowisko zajął Kurt Rabl w swej pracy o międzynarodowoprawnym statusie „niemieckich obszarów wschodnich”²⁹.

Warto tu też zwrócić uwagę na zdecydowaną negatywną reakcję, z jaką w RFN, a zwłaszcza w kręgach i wśród autorów rewizjonistycznych, spotkały się realistyczne i trzeźwe wywody Angielki prof. Elizabeth Wiskemann w jej książce z 1956 r. o wschodnich sąsiadach Niemiec. Książka ta odbiła się głośnym echem w krajach zachodnich, a polskiej antyrewizjonistycznej argumentacji prawnej dostarczyła cennej podbudowy politycznej (politologicznej), historycznej i ekonomicznej i to nawet, jeśli przyjąć, że niektóre aspekty prawne zostały w niej pominięte lub przedstawione w sposób — z polskiego punktu widzenia — niewystarczający. Mimo to książkę przyjęto w RFN bardzo krytycznie, a w niektórych enuncjacjach — co prawda nie tyle naukowych, ile publicystycznych — oceniano ją nawet niewybrednie jako „bezwstydną prowokację narodu niemieckiego” lub „szmirę” (*Machwerk*), a samą autorkę pomawiano o to, że jest na żołdzie polskim, lub czechosłowackim, bądź też że lansuje koncepcje V kolumny Kremla³⁰.

²⁵ H. Kraus, *Die Oder-Neisse-Linie. Eine völkerrechtliche Studie*. 2. umgearbeitete Auflage. Verlagsgesellschaft, Rudolf Müller Köln—Braunsfeld 1959.

²⁶ H. Lilge, *Die Oder-Neisse-Linie*. Hessische Landeszentrale für Heimatdienst, Wiesbaden 1956.

²⁷ J. Hacker, *Das Potsdamer Abkommen, kein Ersatz für einen Friedensvertrag mit Deutschland*. „Internationales Recht und Diplomatie” 1970, 1. Halbband, s. 23.

²⁸ H. Marzian, *Politischer Realismus. Ein Beitrag zur Oder-Neisse-Frage*. Der Göttinger Arbeitskreis 1969.

²⁹ K. Rabl, *Die gegenwärtige Lage der deutschen Ostgebiete*. Isar Verlag, München 1958.

³⁰ E. Wiskemann, *Germany's Eastern Neighbours. Problems relating to the Oder-Neisse and to the Czech frontier regions*. Issued under the auspices of the Royal Institute of International Affairs. Oxford University Press, London — New York — Toronto 1956. Problematyka ta została w piśmiennictwie polskim omówiona m. in. przez B. Wiewiórę, S. Boratyńskiego i A. J. Kamińskiego w „Przeglądzie Zachodnim”, 1956, 9/10.

IV

W miarę, gdy jednoznaczna negacja ustaleń terytorialnych Umowy Poczdamskiej stawała się dla RFN coraz bardziej kłopotliwa i groziła swoistą izolacją polityczną oraz gdy pod koniec lat sześćdziesiątych rysowały się tam kontury tzw. nowej polityki wschodniej, również w literaturze naukowej RFN zaczęły się pojawiać publikacje, co prawda głównie politologiczne, lecz zawierające także wątki prawnicze, w których to pracach wskazywano na konieczność określonej reorientacji badań i poglądów doktrynalnych, tj. weryfikacji dotychczasowego stanowiska w odniesieniu do popoczdamskiego terytorialnego *status quo*.

Można tu wymienić książkę Corduli Koepcke z 1970 r. na temat: *Odra—Nysa. Obowiązek rozstrzygającej decyzji*³¹, czy też bardziej wstrzeźmiwą monografię Friedricha von Wilperta o problemie Odry i Nysy jako o zadaniu europejskim. Tenże autor upatrywał jedyną możliwość likwidacji — jak to nazywał — „prowizorium poczdamskiego” w płaszczyźnie integracyjnych rozwiązań europejskich³². Na osobną uwagę zasługuje artykuł, w którym autor Manfred Zuleeg pokusił się w 1969 r. o nowe spojrzenie na kwestię granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej z punktu widzenia prawa międzynarodowego. Obok szeregu obiektywnych spostrzeżeń dał on m. in. wyraz tezie, że odsyłanie sprawy regulacji tej granicy do traktatu pokoju jest już praktycznie bezprzedmiotowe i mija się z realiami, zważywszy choćby na to, że stan wojny z Niemcami został dawno zakończony³³.

Problematyka prawna stosunków RFN z Polską nasiliła się w badaniach zachodnioniemieckich — we względów zrozumiałych — po podpisaniu układu z 7 grudnia 1970 r. Nie sposób w ramach wyznaczonych temu referatowi przedstawić wszystkie kierunki czy nurty niezwykle obszernego piśmiennictwa w tym zakresie. Trzeba się ograniczyć do pozycji czy nurtów w mym przekonaniu najważniejszych, najbardziej reprezentacyjnych, odsyłając zarazem do bibliografii, powoływanej w polskiej literaturze prawniczej z zakresu tej problematyki.

Część doktryny prawa w RFN odniosła się do układu z Polską w sposób odpowiadający stanowisku tych sił i kół politycznych, które — na czele z CDU/CSU — ustosunkowały się negatywnie do układu, a ściślej do jego podstawowego ustalenia, otwierającego niejako proces norma-

³¹ C. Koepcke, *Oder-Neisse: Die Pflicht zur Entscheidung. 25 Jahre Schicksal und Politikum*. Günter Olzog Verlag, München — Wien 1970.

³² F. von Wilpert, *Das Oder-Neisse-Problem. Eine europäische Aufgabe*. Verlag G. Rautenberg, Leer (Ostfriesland) 2. Aufl. 1969.

³³ M. Zuleeg, *Die Oder-Neisse-Grenze aus der völkerrechtlichen Sicht von heute*. „Zeitschrift für Rechtspolitik” 1969, 10 ss. 226 (227 - 230).

lizacji stosunków z Polską, którym to ustaleniem jest uznanie przez RFN konstytucyjnoprawnej decyzji poczdamskiej w sprawie granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej. Traktowano i traktuje się po części nadal układ ten w kategorii prowizorium (*modus vivendi*), podtrzymując wspomnianą tezę o rzekomym i nadal aktualnym zastrzeżeniu ostatecznego ustalenia tej granicy w traktacie pokoju (tzw. *Friedensvertragsvorbehalt*) oraz tezę o dalszym formalnym istnieniu Rzeszy, czy też państwa ogólnoniemieckiego, w granicach z 1937 r. Tutaj warto przytoczyć tytułem przykładu opracowania Ottona Kimminicha i Borisa Meissnera³⁴, zaznaczając, że kwestia ta snuje się w mniej lub bardziej wyraźny sposób przez całą literaturę prawniczą RFN i tylko przez nielicznych autorów rozpatrywana jest krytycznie. Z reguły też podtrzymywane są w tej literaturze wszystkie zasadnicze konsekwencje tych tez w rodzaju ogólnoniemieckich odniesień w ustawodawstwie łącznie ze specyficznym dla RFN systemem prawa o tzw. niemieckiej, czyli ogólnoniemieckiej przynależności państwowej, mającej zasięg terytorialno-personalny z 1937 r., a której piastunką jest RFN.

Wiązało się z tym traktowanie układu z 7 XII 1970 r. głównie jako aktu o wyrzeczeniu się siły lub groźby jej użycia we wzajemnych stosunkach, w którym to kontekście należy jedynie upatrywać akceptację „prowizorium granicznego”. Nawiazywano zarazem do rezolucji *Bundestagu* z 17 maja 1972 r. sformułowanej w sposób deprecjonujący rangę i treść układu. Usiłowano przypisywać jej znaczenie prawne w sensie aktu uzupełniającego poniekąd (w sensie interpretacyjnym) sam układ. Sięgano równocześnie do argumentów konstytucyjnoprawnych, tj. do tezy o rzekomych wiążących i niepodważalnych ogólnoniemieckich ustaleniach Ustawy Zasadniczej RFN³⁵, argumentów — nie podzielanych wszakże przez niektórych autorów³⁶.

³⁴ O. Kimminich, *Die Ostverträge und das Problem des Friedensvertrages mit Deutschland*, „Jahrbuch der Albertus-Universität zu Königsberg/Pr.,” Bd. XXIII, Berlin 1973, s. 121; B. Meissner, *Die Frage des Friedensvertrages mit Deutschland seit Potsdam*, tamże s. 94.

³⁵ Szerzej w tej kwestii — zob. L. Janicki, *Ogólnoniemieckie odniesienia ustawy zasadniczej RFN*. „Państwo i Prawo” 1980, 12. Pogląd, że układ z 7 XII 1970 r. nie koliduje z konstytucją reprezentuje w literaturze RFN E. Schmidt-Jortzig, *Der verfassungsrechtliche Gehalt des Warschauer Vertrages vom 7.12.1970 und seine völkerrechtlichen Bezüge*, „Der Staat” 1971, 3, ss. 311 i 338.

³⁶ Np. H.-H. Mahnke, *Verfassungs- und völkerrechtliche Aspekte der Verträge von Moskau und Warschau*. „Recht in Ost und West” 1972, 4, s. 153 i n. oraz zaprezentowany tam pogląd, że pojęcie „Niemcy” (*Deutschland*), używane w Ustawie Zasadniczej nie pokrywa się z użytym w art. 116 ust. 1 dla określenia pojęcia „Niemca” (*Deutscher*) terminem „Rzesza Niemiecka według stanu z 31 grudnia 1937”, który to termin nie może być interpretowany w sensie dowodzącym stanu

Poglądy te znalazły odzwierciedlenie w orzecznictwie Federalnego Trybunału Konstytucyjnego (zwłaszcza w orzeczeniu z 7 lipca 1975 r. w sprawie układu z Polską). Stanowisko trybunału oraz opartej na nim pozostałej judykatury w RFN rzutowało z kolei zwrótnie na poglądy nastawionej rewizjonistycznie części zachodniemieckiej nauki prawa, stanowiąc dla nich dodatkową podbudowę. Tutaj wymienić należy m. in. stanowisko Dietera Blumenwitza oraz w dużej mierze Helmuta Schulza-Schaeffera³⁷. Warto przy tej okazji wskazać tu na wydane w 1971 r. materiały z sympozjum zorganizowanego w tymże roku przez Instytut Prawa Międzynarodowego w Kilonii na temat układów wschodnich. W publikacji tej np. znany ze swego negatywnego stosunku do powojennych realiów terytorialnych Fritz Münch wysunął tezę, że układ z Polską zmienia stan prawny i pociąga za sobą dla RFN istotne konsekwencje z racji uznania granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej, ale że decyzja ta nie jest jeszcze prawomocna, ponieważ doszła do skutku z pominięciem czy nawet naruszeniem zasady samostanowienia ludności (*scil.* niemieckiej — przyp. L. J.). Stanowi więc prowizorium. W tejże samej publikacji znalazły się też odbiegające od tradycyjnego stanowiska rewizjonistycznego poglądy takich autorów, jak np. Dietrich Rauschning, Knut Ipsen, Heinhard Steiger³⁸. Należy tu wymienić także ocenę układu z 7 grudnia 1970 r. z konstytucyjnoprawnego punktu widzenia pióra Ericha Küchenhoffa, zamieszczoną w oficjalnym wydawnictwie Urzędu Prasy i Informacji Rządu Federalnego. Küchenhoff neguje w nim tezę o sprzeczności układu z Ustawą Zasadniczą RFN. Wyklucza też jego kolizję z tzw. układem z 1954 r. w sprawie Niemiec (*Deutschlandvertrag*), zawartym przez RFN z trzema mocarstwami zachodnimi³⁹. Jest to istotne z uwagi na podnoszoną często w literaturze RFN kwestię art. IV układu z 7 XII 1970 r., który to artykuł jakoby relatywizuje uznanie

posiadania „państwa ogólnoniemieckiego” (*Gesamtdeutschland*), identyfikowanego z RFN.

³⁷ Zob. najnowsza publikacja D. Blumenwitza, *Die Darstellung der Grenzen Deutschlands in Schulatlanten*. W: *Informationen über Bildungsmedien in der Bundesrepublik Deutschland*. VIII. Institut für Bildungsmedien e. V. Frankfurt a.M. (1979), s. 26 i nast. Zob. też H. Schulz-Schaeffer, *Die Ostverträge von 1970 und das Grundgesetz. Die Treuhänderschaft der Bundesrepublik Deutschland für das Selbstbestimmungsrecht der Deutschen*. Hamburg 1972.

³⁸ *Ostverträge*, Berlin — Status, Münchener Abkommen. Beziehungen zwischen der BRD und der DDR. Vorträge und Diskussionen eines Symposiums, veranstaltet vom Institut für Internationales Recht an der Universität Kiel 27.-29. März 1971. Hamburg 1971.

³⁹ E. Küchenhoff, *Die Verfassungsmässigkeit des Warschauer Vertrages*. W: *Der Vertrag zwischen der Bundesrepublik Deutschland und der Volksrepublik Polen*. Bonn 1970, s. 62 i nast.

granicy, wynikające z art. pierwszego, przez stwierdzenie, że układ nie narusza innych umów zawartych przez obie strony z państwami trzecimi⁴⁰.

Obok wielu prawniczych opracowań przyczynkarskich (artykułów)⁴¹ szerzej układem z Polską w kontekście układu RFN — ZSRR z 12 sierpnia 1970 r. zajął się Claus Arndt z Hamburga w swej znanej książce *Die Verträge von Moskau und Warschau*⁴². Nawiązuje on w szeregu wypadków akceptacyjnie do przedstawionych wyżej zachodnioniemieckich założeń prawnych o wydźwięku rewizjonistycznym. Kładzie też nacisk na wspomnianą już rezolucję z 17 maja 1972 r., uważając nietrafnie, że została ona doręczona stronie polskiej i przez nią przyjęta oraz że stanowi tym samym wiążący element interpretacyjny w rozumieniu art. 31 i in. wiedeńskiej konwencji prawa traktatów. Widzi on wszakże również konsekwencje, wynikające z układu z Polską dla RFN i to także w sferze wewnętrznozprawnej, aczkolwiek przyjmuje zasadę skutków *ex nunc*, tj. od chwili wejścia układu w życie, zapoznając, że w kwestiach terytorialno-granicznych układ ma charakter deklaratoryjny w stosunku do wcześniejszych ustaleń poczdamskich, a więc musi rodzić skutki *ex tunc*.

Podobne niepełne konsekwencje układu upatruje w rzeczy samej także inny hamburski specjalista prawa międzynarodowego Ingo von Münch. Autor ten, który skądinąd polemizował z polską interpretacją ustaleń i konsekwencji terytorialnych Umowy Poczdamskiej⁴³, stanął w artykule, opublikowanym w 1978 r. na łamach organu FDP „liberal” na stanowisku, że RFN jest w świetle układu z 1970 r. obowiązana w pełni respektować uznaną przez nią polską zachodnią granicę państwową na Odrze i Nysie Łużyckiej i objęty nią polski terytorialny stan posiadania, który musi być traktowany przez nią jednoznacznie jako terytorium zagraniczne⁴⁴. Von Münch zdystansował się tu innymi słowy od

⁴⁰ Szerzej — zob. L. Janicki, *Prawno-polityczna argumentacja RFN podważająca trwałość polskiej granicy zachodniej na Odrze i Nysie Łużyckiej*. W pracy zbiorowej pt. *Prawno-polityczne aspekty zachodnioniemieckiego rewizjonizmu*. Pod red. W. M. Góralskiego. Cz. I. Warszawa 1980, ss. 72 i 81 - 85.

⁴¹ Zob. np. O. Kimminich, *Ungelöste Rechtsprobleme der deutsch-polnischen Beziehungen*. „Zeitschrift für Politik” 1971, 4.

⁴² C. Arndt, *Die Verträge von Moskau und Warschau. Politische, verfassungsrechtliche und völkerrechtliche Aspekte*. Bonn-Bad Godesberg 1973. Arndt był posłem-referentem obu tych układów w Bundestagu w 1972 r. w ramach procedury ich zatwierdzenia w drodze ustaw, warunkujących ratyfikację.

⁴³ Zob. *Einführung in Deutschlands Rechtslage*. W: *Dokumente des geteilten Deutschland*. Hrsg. von I. v. Münch, 2 Aufl. Stuttgart 1976, s. XLVI i nast.

⁴⁴ I. v. Münch, *Abnormitäten der Normalisierung — Gedanken zum deutsch-polnischen Verhältnis*. „liberal” 1979, 7 - 8 s. 586 i nast.

tych koncepcji legislacyjno-judykacyjnych, które na kanwie zasady tzw. trójpodziału (*Dreiteilungsprinzip*) uznawały i uznają, że obszary Rzeszy z 1937 r., które nie wchodziły w skład RFN i Berlina Zachodniego, nie są co prawda objęte mocą obowiązującą prawa zachodnioniemieckiego, ale też nie stanowią dla RFN zagranicy⁴⁵.

Dalej jeszcze idzie Jochen Abram Frowein, podkreślając uznany przez RFN jednoznacznie międzynarodowopravny charakter granicy na Odrze i Nysie dystansuje się tak od wspomnianej rezolucji *Bundestagu* z 17 maja 1972 r., jak i od orzeczeń Federalnego Trybunału Konstytucyjnego w zakresie, w jakim usiłują one ingerować w układy międzynarodowe w sensie ich wiążącej dla partnerów wykładni. Jest on wszakże autorem wątpliwej tezy, o tzw. warunku rozwiązującym obowiązki RFN, wynikające z układu z Polską, który to warunek (*auflösende Bedingung*) tkwi jakoby immanentnie w „zastrzeżeniu zawarcia traktatu pokoju” oraz w instytucji odpowiedzialności czterech mocarstw za „Niemcy jako całość”⁴⁶. Pogląd ten, podzielany w gruncie rzeczy przez von Müncha, sprowadza się w praktyce kartograficznej RFN do akceptacji posiłkowego oznaczania granic Niemiec z 1937 r. na współczesnych mapach politycznych i geograficznych⁴⁷. Podobne stanowisko zajął w swym najnowszym studium Rudolf Bernhardt z Heidelbergu⁴⁸.

W innym aspekcie na uwagę zasługują wywody profesora zachodnioniemieckiego Wilhelma Wenglera, który jako ekspert strony skarżącej w postępowaniu przed Federalnym Trybunałem Konstytucyjnym przeciwko układom z Polską i z NRD usiłując doprowadzić do ich podważenia, czyli do ich uznania przez trybunał za sprzeczne z konstytucją przedstawił oczywiste konsekwencje prawne (wewnętrzne), jakie układy te pociągają (muszą pociągać) za sobą dla RFN⁴⁹. Jego wywody, które

⁴⁵ Szerzej L. Janicki, *Sporne problemy prawne w stosunkach PRL-RFN*, „Przegląd Zachodni” 1977, 4, s. 84.

⁴⁶ J. A. Frowein, *Zur verfassungsrechtlichen Beurteilung des Warschauer Vertrages*. „Jahrbuch für internationales Recht” Bd. 18, 1975, s. 11, oraz tegoż: *Die deutschen Grenzen in völkerrechtlicher Sicht*. „Europa — Archiv” 1979, 19, s. 59.

⁴⁷ Por. *Stellungnahme zur Grenzdarstellung in Schulatlanten der Bundesrepublik Deutschland* (w opr. J. A. Froweina i I. v. Müncha). W: *Informationen über Bildungsmedien ...*, op. cit., s. 24.

⁴⁸ R. Bernhardt, *Deutschland nach 30 Jahren Grundgesetz*. Veröffentlichungen der Vereinigung der Deutschen Staatsrechtslehrer. Hft. 38, 1980, ss. 7 oraz 45 i nast.

⁴⁹ Zob. *Der Grundlagenvertrag vor dem Bundesverfassungsgericht*. Dokumentation zum Urteil vom 31. Juli 1973 über die Vereinbarkeit des Grundlagenvertrages mit dem Grundgesetz. Herausgegeben vom Presse- und Informationsamt der Bundesregierung in Zusammenarbeit mit dem Bundesverfassungsgericht. Karlsruhe und Heidelberg (1975), ss. 91 i 110.

chybiły celu w tym sensie, że nie doszło do judykacyjnego storpedowania układów, a w tym układu z Polską, przez trybunał, stanowią poniekąd w sposób niezamierzony i niezależnie od ich całej rewizjonistycznej osnowy podbudowę niektórych aspektów polskiej argumentacji naukowej i politycznej w sprawie realizacji przez RFN układu z 7 grudnia 1970 r. Stanowisko obu stron na tle całokształtu ich wzajemnych stosunków przedstawił z kolei w miarę obiektywnie politolog zachodni-niemiecki Hans-Adolf Jacobsen w swym, zawierającym także wątki prawnicze i pomyślanym jako próba bilansu studium o tychże stosunkach w pierwszych pięciu latach po podpisaniu układu⁵⁰.

I jeszcze jedna uwaga. Liczba opracowań prawniczych w RFN, dotyczących bezpośrednio tego układu i opartego na nim procesu normalizacji stosunków z Polską ustępowała stopniowo miejsca pracom dotyczącym generalnie rzecz biorąc tzw. problemu niemieckiego, tj. dotyczącym w pierwszej linii aspektów prawnych stosunków RFN — NRD i jedynie częściowo lub nawet marginesowo nawiązujących do kwestii kontrowersji prawnych z Polską⁵¹. Dotyczyło to także prac politologicznych

⁵⁰ H.-A. Jacobsen, *Fünf Jahre Warschauer Vertrag. Versuch einer Bilanz der Beziehungen zwischen der Bundesrepublik Deutschland und der Volksrepublik Polen 1970 - 1975*. Berlin 1976. W tym kontekście należy także wymienić artykuł U. Scheunera, *Stan obecny i przyszłość stosunków między Polską a RFN*, „Sprawy Międzynarodowe” 1976, 11.

⁵¹ Problematyką tą zajmowali się we wcześniejszym i nowszym piśmiennictwie RFN m. in.: W. Grewe, *Ein Besatzungsstatut für Deutschland*. Stuttgart 1948; R. Stödter, *Deutschlands Rechtslage*. Hamburg 1948; F. Klein, *Neues deutsches Verfassungsrecht*. Frankfurt a.M. 1949; U. Scheuner, artykuły w „Deutsches Verwaltungsblatt” 1950 i w „Die Friedenswarte” tom 51/1951; W. Freiherr Marschall von Bieberstein, *Zum Problem der völkerrechtlichen Anerkennung der beiden deutschen Regierungen*. Berlin 1959; G. Scheuer, *Die Rechtslage des geteilten Deutschland*. Frankfurt a.M. 1960; R. Schuster, *Deutschlands staatliche Existenz in Widerstreit politischer und rechtlicher Gesichtspunkte 1945 - 1963*. München 1963; D. Blumenwitz, *Die Grundlagen eines Friedensvetrages mit Deutschland. Ein völkerrechtlicher Beitrag zur künftigen Deutschlandpolitik*, Berlin 1966 oraz tegoż *Rechtliche Probleme bei der Abgrenzung der beiden deutschen Staaten*. „Jahrbuch für Ostrecht” Bd. XI, 1971; K. Doehring, *Die Teilung Deutschlands als Problem des völker- und staatsrechtlichen Fremdenrechts*, Karlsruhe 1968; W. Kewenig, *Die deutsche Ostpolitik und das Grundgesetz*. „Europa — Archiv” 1971, 14; E. Menzel w „Die öffentliche Verwaltung” 1972, 1-2, i w „Zeitschrift für Rechtspolitik” 1971, 8, i 1972, 2; I. von Münch, *Einführung...*, op. cit., jak w przyp. 43 oraz Bd. II seit 1968. Stuttgart 1974; H. Rumpf — w „Der Staat” 1970, 3, oraz tegoż *Land ohne Souveränität*. 2. Aufl. Karlsruhe 1973; Th. Schramm, *Das Verhältnis der Bundesrepublik Deutschland zur DDR nach dem Grundvertrag. Eine Einführung in die staats- und völkerrechtlichen Problembereiche mit Dokumentensammlung*. 2. erw. Aufl., Köln 1975; K. Niclauss, *Kontroverse Deutschlandpolitik. Die politische Auseinandersetzung in der Bundesrepublik Deutschland*

zawierających wątki prawnicze. Obok publikacji podtrzymujących prawnicze założenia rewizjonistyczne, jak np. książka G. Ressa z 1976 r. o sytuacji Niemiec po układzie zasadniczym RFN—NRD⁵², uwagę zwraca bardziej realistyczny tenor prac młodszych autorów, takich jak np. Johann G. Gleich⁵³, Rainer Schenk⁵⁴ czy Karl-Heinz Bauer⁵⁵, akcentujących niekiedy wyraźnie międzynarodowo- i wewnątrzprawne konsekwencje wynikające dla RFN z układów tzw. wschodnich.

Niewielu jest wszakże autorów, którzy opowiadają się w swych publikacjach jednoznacznie za likwidacją tego, co można by określić ogólnie jako ewidentny po stronie RFN deficyt w zakresie realizacji układów. Do takich autorów należy obok Gerharda Stuby⁵⁶ przede wszystkim Helmut Ridder z Giessen, który swym realistycznym poglądom naukowym daje także praktyczny wyraz jako wieloletni działacz i od kilku lat pierwszy przewodniczący Towarzystwa Niemiecko-Polskiego RFN. Towarzystwo to podejmuje w swej działalności informacyjno-publicystycznej także krytyczną analizę zachodnioniemieckich kwestii prawnych, hamujących pełny rozwój stosunków z Polską. Ono też opublikowało w 1979 r. w *Rochus Verlag* w Düsseldorfie zaopatrzone przedmową prof. Riddera studium piszącego te słowa, prezentujące czytelnikowi zachodnioniemieckiemu polskie stanowisko prawnicze w tym zakresie⁵⁷. Stanowisko to

über den Grundlagenvertrag mit der DDR. Frankfurt a.M. 1977; K.-M. Wilke, *Bundesrepublik Deutschland und Deutsche Demokratische Republik. Grundlagen und ausgewählte Probleme des gegenseitigen Verhältnisses der beiden deutschen Staaten.* Berlin 1976; E. Zündorf, *Die Ostverträge. Die Verträge von Moskau, Warschau, Prag, das Berlin-Abkommen und die Verträge mit der DDR.* München 1979; Osobno wymienić tu należy pracę zbiorową pt. *Finis Germaniae? Zur Lage Deutschlands nach den Ostverträgen und Helsinki.* Symposium aus Anlass des 70. Geburtstages von Herbert Krüger. Herausgegeben von I. v. Münch, Th. Oppermann, R. Stödter, Frankfurt a.M. 1977.

⁵² G. Ressa, *Die Rechtslage Deutschlands nach dem Grundvertrag vom 21. Dezember 1972.* Berlin 1976.

⁵³ J. G. Gleich, *Die Anerkennung der DDR durch die Bundesrepublik. Eine völkerrechtliche Untersuchung nach dem Abschluss des Vertrages über die Grundlagen der Beziehungen zwischen der Bundesrepublik Deutschland und der Deutschen Demokratischen Republik [...].* Bern, Frankfurt a.M. 1975.

⁵⁴ R. Schenk, *Die Viermächteverantwortung für Deutschland als Ganzes, insbesondere deren Entwicklung seit 1969.* Bern, Frankfurt a.M. 1976.

⁵⁵ K.-H. Bauer, *Die deutsche Staatsangehörigkeit in der Bundesrepublik Deutschland und der Deutschen Demokratischen Republik nach dem Grundvertrag.* Dissertation. München, Augsburg 1974.

⁵⁶ G. Stuby, *Die Einwirkung des Systems der Ostverträge auf das Grundgesetz.* W: *Das lädierte Grundgesetz. Beiträge und Dokumente zur Verfassungsgeschichte 1949 - 1976.* Köln 1977.

⁵⁷ L. Janicki, *Zum ostpolitischen Vollzugsdefizit. Rechtspolitische Aspekte der Realisierung des Vertrags vom 7. Dezember 1970 zwischen der Bundesrepublik*

znalazło zresztą także wyraz w wydanej w tymże samym roku równocześnie w RFN i (przez Polski Instytut Spraw Międzynarodowych) w Polsce obszernej pracy zbiorowej o bilansie, problemach i perspektywach procesu normalizacji wzajemnych stosunków pod redakcją J. Sułka, L. Trzeciakowskiego, H.-A. Jacobsena, C. C. Schweitzera⁵⁸.

V

Ważkim elementem tej problematyki jest przy tym kwestia wspomnianej już rewizjonistycznej instytucji prawa o obywatelstwie w RFN. I ten problem był i jest w literaturze zachodnioniemieckiej przedmiotem stałego zainteresowania, zwłaszcza po wejściu w życie układów tzw. wschodnich. Większość autorów podtrzymywała przy tym oficjalne stanowisko RFN, potwierdzone orzecznictwem sądowym, i usiłowała je doktrynalnie podbudowywać. I tak np. Hans Joachim Seeler podtrzymywał w swoim czasie tezę, według której Polska posiada w odniesieniu do „niemieckich obszarów wschodnich” znajdujących się pod jej administracją, charakter „uprzywilejowanego mocarstwa okupacyjnego” oparty na swoistej „cesji administracyjnej” (*Verwaltungszession*). Przypisywał on Polsce bezprawną „aneksję” tych ziem, w wyniku czego stanowią one nadal *Inland*, w rozumieniu Rzeszy Niemieckiej, a ich autochtoniczni mieszkańcy są w dalszym ciągu „niemieckimi przynależnymi państwowymi”⁵⁹. Później zmienił on swój pogląd o tyle, że uznał, iż w wyniku wejścia w życie układu z 7 grudnia 1970 r. RFN jest obowiązana uznawać obszary na wschód od Odry i Nysy jako należące faktycznie (*tatsächlich*) do Polski i będące tym samym dla Republiki Federalnej zagranicą (także w rozumieniu zachodnioniemieckiego prawa o obywatelstwie). Jego zdaniem, wszakże sytuacja autochtonów, czyli — jak to

Deutschland und der Volksrepublik Polen. Mit einem Vorwort von Helmut Ridder. Herausgegeben von der Deutsch-Polnischen Gesellschaft der Bundesrepublik Deutschland e. V., Düsseldorf 1979. Opracowanie to ukazało się także w „Blätter für deutsche und internationale Politik” 1979, 4, 6.

⁵⁸ Tytuł wersji niemieckiej: *Bundesrepublik Deutschland — Volksrepublik Polen. Bilanz der Beziehungen. Probleme und Perspektiven ihrer Normalisierung*. Frankfurt a.M. Warszawa 1979. Tamże politologiczne studium C. C. Schweitzera, *Konflikt und Kooperation zwischen der Bundesrepublik Deutschland und der Volksrepublik Polen seit dem Warschauer Vertrag von 1970* (s. 103) zawierające także odniesienia prawnicze, a także opracowanie L. Janickiego, *Zu einigen rechtlichen Aspekten des Normalisierungsprozesses* (s. 161). W RFN ukazało się poza tym tłumaczenie książki L. Gelberga na temat procesu normalizacji stosunków między PRL i RFN pt. *Die Normalisierung der Beziehungen zwischen der Volksrepublik Polen und der Bundesrepublik Deutschland*. Hamburg 1977.

⁵⁹ H.-J. Seeler, *Die Staatsangehörigkeit der Volksdeutschen*. Frankfurt a.M. — Berlin 1960.

określa — mieszkających na tych ziemiach „Niemców”, nie uległa żadnej prawnej zmianie. Posiadają oni jakoby nadal prawnie (*de iure*) „niemiecką przynależność państwową”, która *de facto* jest chwilowo zawieszona (*ruht*) w sytuacji, gdy jej posiadacz mieszkający w Polsce jest równocześnie obywatelem polskim (ma podwójne obywatelstwo)⁶⁰. Sięgnięto w tym kontekście także analitycznie do polskiego prawa o obywatelstwie w aspekcie ludności autochtonicznej polskich ziem zachodnich i północnych, by wymienić tu napisaną w duchu rewizjonistycznym książkę Christiana Th. Stolla⁶¹.

Tylko niektórzy, jak np. Karl-Matthias Meessen z Augsburga, zastanawiali się szerzej nad znalezieniem rozwiązania bliższego realiom politycznym i wymogom prawa międzynarodowego⁶². Do tej grupy należy także Hubertus von Morr⁶³. Inni, jak cytowany już Claus Arndt, uważają, że układ z 7 grudnia 1970 r. pociąga za sobą skutki w stosunku do autochtonicznych mieszkańców byłych niemieckich obszarów wschodnich lub ich zstępnych, ale jedynie z mocą *ex nunc*, tj. w stosunku do osób, które po wejściu w życie układu przyjęły lub przyjmą obywatelstwo polskie. Tylko one tracą *ipso iure* „niemiecką przynależność państwową” i status „Niemców” w rozumieniu art. 116 konstytucji RFN⁶⁴. Do wyjątków należą autorzy, którzy — jak wspomniani już — Helmut Ridder⁶⁵ i Carl-Heinz Bauer⁶⁶, wychodzą jednoznacznie z realistycznego sta-

⁶⁰ H.-J. Seeler, *Die Staatsangehörigkeit der deutschen Aussiedler aus Polen*. „Neue Juristische Wochenschrift” 1978, 19, s. 924 i n.

⁶¹ Chr. Th. Stoll, *Die Rechtsstellung der deutschen Staatsangehörigen in den polnisch verwalteten Gebieten. Zur Integration der sogenannten Autochthonen in die polnische Nation*. Frankfurt a.M. — Berlin 1968.

⁶² Zob. artykuły K.-M. Meessena w „Juristenzeitung” 1972, 22 i w „Europa-Archiv” 1973, 15. Por szerzej L. Janicki, *Podstawowe instytucje prawa o obywatelstwie w RFN (na tle układów tzw. wschodnich)*. „Przegląd Zachodni” 1978, 2, s. 1 i nast., zvl. ss. 33 - 35.

⁶³ H. von Morr, *Der Bestand der deutschen Staatsangehörigkeit nach dem Grundvertrag*. Duncker und Humblot. Berlin 1977. Zdaje się on ograniczać kwestię „niemieckiej przynależności państwowej” do RFN, NRD i Berlina Zachodniego, przy czym przynależność ta miałaby według niego stanowić jedynie swoistą pośrednią nadbudowę tak obywatelstwa RFN lub jej poszczególnych krajów jak i odrębnego obywatelstwa państwowego NRD. To założenie koliduje skądinąd z całkowitą odrębnością międzynarodowoprawną Niemieckiej Republiki Demokratycznej.

⁶⁴ C. Arndt, *Die Verträge...*, *op. cit.*, ss. 204 - 205.

⁶⁵ Zob. np. H. Ridder, *Die „deutsche Staatsangehörigkeit” und die beiden deutschen Staaten*. W: *Gedächtnisschrift für Friedrich Klein*. Herausgegeben von D. Wilke u. H. Weber, München 1977. Studium to ukazało się w tłum. polskim w „Przeglądzie Zachodnim” 1979, 1, pt. „Niemiecka przynależność państwowa” a dwa państwa niemieckie.

⁶⁶ K.-H. Bauer, *Die deutsche...*, *op. cit.*

nowiska, że instytucja „niemieckiej przynależności państwowej” może bez względu na jej nazwę stanowić jedynie obywatelstwo RFN *sensu stricto* i w żadnym razie nie może na zasadzie terytorialno-personalnej obejmować obywateli NRD oraz byłych obywateli Rzeszy zamieszkałych na polskich ziemiach zachodnich i północnych.

Nadal też część zachodnioniemieckiej nauki prawa powraca do problemu tzw. wypędzonych (*Vertriebene*), ponawiając zazwyczaj — w świetle ustaleń poczdamskich rzecz jasna nieuzasadnioną — tezę o bezprawności powojennych przesiedleń ludności niemieckiej z Polski.

VII

Kończąc te rozważania należy stwierdzić, że jeśli w Niemieckiej Republice Demokratycznej popoczdamskie realia terytorialno-polityczne uznane ostatecznie w układzie zgorzeleckim i będące podstawą stosunków z Polską przestawały — jako niekontrowersyjne — budzić szersze zainteresowanie nauki prawa, która koncentrowała się coraz wyraźniej na wtórnej w stosunku do nich problematyce odprężenia i pokoju w podzielonej społeczno-ideologicznie i politycznie Europie, to w RFN zajmowano się nimi od samego początku w aspekcie ich mniej lub bardziej wyraźnej negacji. Po roku 1970 z kolei zagadnienie to powracało tam stale i nadal jeszcze na łamy publikacji prawniczych powraca w kontekście z tezą o niezmiennie otwartym charakterze tzw. problemu niemieckiego po II wojnie światowej łącznie z kwestią granic.